

Любартов

(Сторінки історії)

На думку хроністів, а також за свідченням історичних джерел топонім Любартов (присвійний прикметник) походить від особової назви — імені князя Любарта.*

Факт заснування міста Любартом вперше в історичній літературі був повідомлений польським хроністом королівським історіографом В.Коховським.

“Любар або Любартов своїм ім'ям зобов'язаний першому засновнику Любарту”, — писав він у 1683 році.**

В документі за 1604 рік і в подальші роки вживається спрощена назва міста-замку (Любар, згодом — Новий Любар).***

Ніхто свідомо не приймав спеціальних рішень про зміну назви містечка. У тривалому народному вжитку назва змінювалась самостійно і поступово набула сучасного звучання.

-
- * *Znadia dziejowe*, т.19, Варшава, 1889, с.157; А.П.Непокупний. *Валто-северославянские языковые связи*. К.: Наукова думка, 1976, ст.167-168; Ю.М.Кругляк. *Ім'я вашого міста*. К.: Наукова думка, 1978, с.82; А.П.Непокупний. *Балтійські родичі слов'ян*. К.: Наукова думка, 1979, с.49.
 - ** *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.*, т.1, К., 1977, с.565. В.Коховський. *Annales Polonias ab obitu Vladislai*, Краків, т.2, 1683, с.464.
 - *** *Летопись Самовидца о войнах В.Хмельницкого*. М., 1846, с. 17. *Воссоединение Украины с Россией*, т.2, М., 1954, с.244. О.А.Беззо. *Львівський літопис і Острозький літописець*, К., 1970, с.130.

Любарт помер в 1385 році, залишивши своє князівство синові Фелору Любартовичу.* В 1386 році згідно грамоти Ягайла Любартов увійшов до складу володінь князя Фелора Даниловича Острозького.**

З кінця XIV століття і до 1613 року місто-замок перебувало в руках князів Острозьких. У XV ст. через Любартов проходив торговий шлях зі Львова на Москву.*** В 1545 р. Любартов входив до складу Житомирського повіту.**** Після Люблінської унії 1569 року це місто опинилося в Кременецькому повіті.+

Торгово-ремісничє місто і замок Любартов в 1583 р. належало київському воєводі князеві Костянтину (Василію) Костянтиновичу Острозькому. В цей час Любартов складався з лівобережної і правобережної частин і виконував роль волосного центра Любартівської волості.++

К. (В.) Острозький тримав тут свого урядника+++ і митницю****.

В кінці XVI ст. в Любартові на кошти Острозьких діяла протестантська (социніанська) школа. В ній вчилися діти української шляхти і заможних міщан. В школі викладалась історія церкви, польська мова, давня і сучасна українська мова, риторика, поезія, філософія, діалектика, математика, історія.*

Підтвердження про поділ міста на Старий і Новий Любартов є в описі Любартівського маєтку за 1604 р.**

В той час населений пункт широко розрісся по обох берегах річки Случ і належав князям Острозьким. В обох частинах міста в 1604 р. вже налічувалось 978 дворів.***

У 1609 р. в Любартові відбувся виступ міської бідноти проти купецької верхівки та адміністрації.****

В 1613 році Софія (Ізабелла) Острозька вийшла заміж за князя Станіслава Любомирського. Із запису в документі за 1618 р. можна зробити висновок, що Новий Любартов (тепер Новий Любар) був укріпленим містом-замком, на озброєнні якого знаходилися шмигунці.

-
- * П.Н.Ватюшков. Волинь. СПб, 1888, с.70.
 - ** Архив Юго-Западной России, ч. VII, т.1, К., 1886, с.4. П.А.Иванов. Исторические судьбы Волинской земли. Одесса, 1895, с.105.
 - *** Історія Української РСР, т.1, К., 1967, с.123.
 - **** Zgodia dziejowe, т.22, Варшава, 1897, с.29.
 - + Городские поселения в Российской империи, т.1, СПб, 1860, с.368.
 - ++ Архив Юго-Западной России, ч.6, т.1, К., 1876, с.158,291. Zgodia dziejowe, т.19, Варшава, 1889, с.157.
 - +++ Архив Юго-Западной России, ч.6, т.1, К., 1876, с.153, 289-292.
 - ++++ ЦДІА УРСР, ф.37, оп.1, од.зб.24, арк.644.
 - * Історія Української ССР, К., 1969, с.201.
 - ** ЦДІА УРСР, ф.22, оп.1, од.зб.14, арк.673,674. Інвентар Любартівського маєтку, замку і волості.
 - *** Там же.
 - **** М.А.Алекберли. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI-первой половине XVII веков. Саратовский университет, 1961, с.48.

гаківниці, порох, кулі, турецькі коні та інші військові речовини на суму 90000 злотих польських, а Старий Любартов — тільки містом.^{*}

Цього року примськкі татари спустошили села Любартівської волості, але самого міста-замку взяти не змогли.^{**}

Вперше Любартов з'явився на карті Великого Князівства Литовського, виданій у 1613 р. Миколою Радзивілом і Томашем Маковським.

Французький інженер Г.Боплан, який перебував на службі в 1630-1648 роках у польського короля, склавши карту України, помістив Любартов на правому березі р.Случ.^{***}Те ж саме повторюється на карті С.Саксона (середина XVII ст.).^{****}

Пляки у 1812 році російський прапорщик Бамбурх зробив кольоровий рукописний план містечка Любар. На цьому плані ми бачимо також частину містечка на правому березі Случі (колишній Любартов), відмежовану від поля глибоким ровом.⁺

В 1629 році Любартов Київського воєводства (Новий Любар) платив подимне за 538 димів, а Любартов Волинського воєводства (Старий Любар) — за 445 димів.⁺⁺

Герой Хотинської битви князь Станіслав Любомирський у 1630-1634 роках збудував на правому березі р.Случ у південно-західній частині Любартова (Новий Любар) дерев'яний домініканський католицький костіол.⁺⁺⁺

За свідченнями хроністів під час визвольної боротьби українського народу у 1648-1654 роках навколо Любартова (Новий Любар) точилися запеклі бої, бо місто займало вигідне природне положення і було добре укріплене.⁺⁺⁺⁺

Про це писали посланник шведського короля Карла X польський історик XVII ст. Самуель Грондський^{*} і француз П'єр Шевальє.^{**}

Польська шляхта використовувала Любартов як опорний пункт у боротьбі проти українського народу.^{***}Але ніякі фортеці не були страшними українським козакам і повстанцям. Так, наприклад, у липні 1648 року повстанці і козаки під командою полковника Максима

* ЦДІА УРСР, ф.22, оп.1, од.зб.29, арк.40 зв.-43.

** Архів Юго-Западной России, ч.6, т.1, К., 1876, с.418.

*** Українська РСР. К., 1965, с.80, карта.

**** Владислав Лозинський, Prawem i Lewem, т.2, Краків, 1960, с.96.

+ Центральный Государственный Военно-Исторический Архив, ф.418, оп.1, ед.хр.442.

++ А.И.Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII века. М., 1959, с.137.

+++ А.Толстой. Ринский католицизм в России, т.1, СПб, 1876, с.533; П.Н.Ватюшков, Волинь. СПб, 1888, с.124. Hryckij J.M. Wykaz klasztorow dominikanckich prowincyi ruskiej, Краків, 1923, ч.2, с.122.

++++ Starozytna Polska, т.2, Варшава, 1845, с.921-922.

* S.Grondzki, Historia belli cossacopolonici, 1789, с.177.

** Шевальє П'єр. Історія війни козаків проти Польщі. Переклад з французького видання 1663 р. К., 1960, с.138.

*** Н.Н.Костомаров. Исторические монографии и исследования, т.4, т.9-11, СПб, 1903, с.490.

...новою атакою штурмом узяли Любартов, доценту знищили костюл домінікан і кляштор при
...му.

В цьому повстанні відзначились любарці: отаман Василь Татарчик, бурмістри Миско
Григоркович і Яцько Курашко, віт Федір Кузменята, сотник Даценко і есаул Василь Гученята,
а жінки — вдовця Дулчиха.**

Укріплення Любартова (Любара) стали притулком і для славного гетьмана України Богдана
Хмельницького. Він відступив сюди з військами після поразки, нанесеної йому військами
польської шляхти під Заслав'єм у 1649 р.***

Козацькі полки Івана Донця і Таборенка зайняли тоді оборону у Любартові (Новий Любар).
Але сейм у Варшаві не затвердив Зборовського договору і польська шляхта порушила договір
у перші ж дні його підписання. Шляхта, яка повернулася у свої маєтки із озброєними загонами,
почала мстити селянам, які приймали безпосередню участь у визвольній війні.

25 лютого 1650 р. путивльський воєвода С.Прозоровський повідомляв у Москву:
"И наехали де, государь, ныне поляки во многие в черкаские города в Белую Церковь, в
Павлолоць, в Чернохов, в Любарь и в иные города и черкас грабят и побивают".****

В 1651 р. боротьба проти колонізаторів розгорілася з новою силою. Під Берестечком між
козаками і польсько-шляхетськими військами розгорнулася величезна битва. Але і на цей раз
сили виявились нерівними.

Козаки на полі битви зазнали поразки. Звільнившись з полону кримського хана, гетьман
Хмельницький із сотнею козаків 9 липня 1651 р. знову прибув у Любартов (Новий Любар) і
зупинився в одному із заїздів на території Любартова, щоб нагодувати коней.+
Після короткочасного відпочинку гетьман зібрався в дорогу — він поспішав на Лівобережну
Україну.

— Що робити будеш, батьку? — запитували його міщани.
— Знову наберу військо проти панів...
— Бери і синів наших...
Потішений народною увагою, уже сідаючи на коня, гетьман вигукнув:
— Хлопці, хто був у козаках, відправляйтеся зі мною на Україну, тому що поляки підуть за
нами по п'ятах.

Того ж дня багато любарців рушило на Запорізьку Січ, щоб взяти участь у визвольній війні.
Услід за Хмельницьким на Україну рушили загопи польського короля під проводом магната
Миколи Потоцького, грабуючи і знищуючи усю на своєму шляху.** Були тут і татари.

Упіймавши начальника Любарського домініканського монастиря, вони здерли з нього
шкіру.***

Під час нападу єврейське населення (торгівці, ремісники, шинкарі, челядники) розбіглося,
хто куди: в Бердичів, Полонне і, навіть, у Київ — під захист міських укріплень і великих
гарнізонів. Після Андрусівського перемир'я 1667 р. Любар відійшов до Польщі.

Архив Юго-Западной России, ч.3, т.4, К., 1914 г., с.487. Освободительная война
1648-1654 гг. и воссоединение Украины с Россией, К., 1954, с.118.
Архив Юго-Западной России, ч.3, т.4, К., 1914, с.486-488.
Памятники, издаваемые временной комиссией для разбора древних актов в Киеве,
К., 1845, изд.2, т.1, отд.3, с.193.
Воссоединение Украины с Россией, т.2, М., 1954, с.334.
Памятники... т.2, отд.3, К., 1846, с.104.
Визвольна війна 1648-1654 рр. і возз'єднання України з Росією, К., 1954, с.195.
Волынские губернские ведомости (часть неофициальная), № 42, 21 октября 1861
г.